

BENDE LÍVIA: TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK A KÖRÖS–TISZA–MAROS KÖZÉN AZ AVAR KOR MÁSODIK FELÉBEN

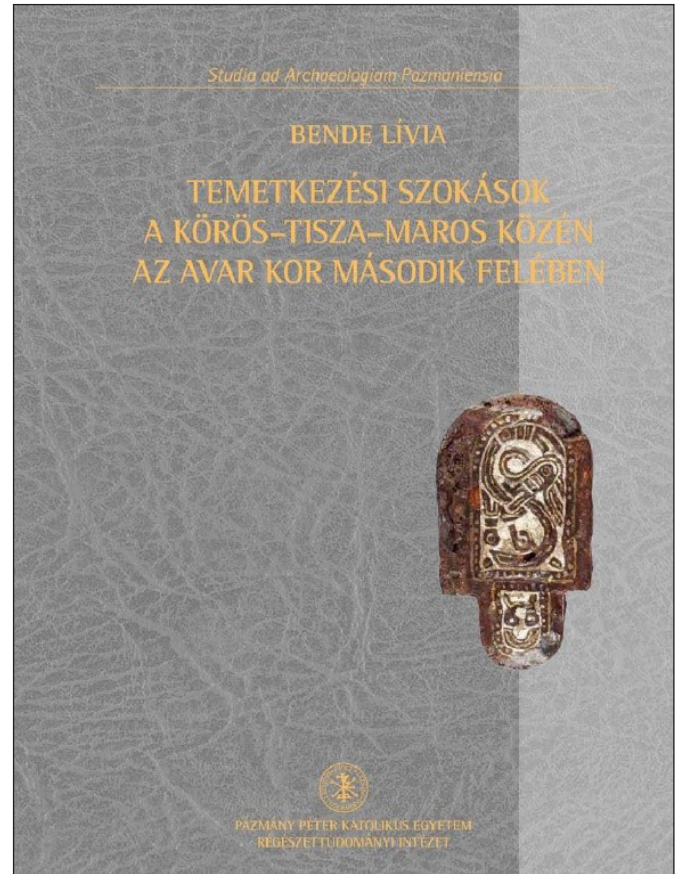
SZÜCSI FRIGYES

Magyar Régészet 9. évf. (2020), 1. szám, pp. 61–64. doi: <https://doi.org/10.36245/mr.2020.1.10>

A fiatalon elhunyt Bende Livia 2006-ban védett doktori disszertációjából megjelentetett kötet az avar kor második felére jellemző temetkezési szokásokat dolgozza fel egy jól körülhatárolható földrajzi régióban, a Körös–Tisza–Maros közén. Manapság már-már közhely megemlíteni, hogy milyen kiemelkedően fontos egy adott régészeti korszak teljes körű regionális elemzése, a Kárpát-medence jelentős területei kapcsán azonban az avar kori kutatás még adós ezzel. Bende Livia a regionális kutatások hagyományait követi, munkája mégis több szempontból úttörő és vitathatatlanul hiánypótló. Ez az, ami meggyőzően alátámasztja az értekezés közreadását a doktori védelem óta eltelt több mint egy évtized távlatában.

A temetkezési szokások részletes, nagy gyűjtésen alapuló regionális vizsgálata korábban rendszerint egy-egy rítuselem elemzésére korlátozódott, ahogy arra a bevezetésben a szerző is felhívta a figyelmet (ezzel kapcsolatban Tomka Péter munkásságát emelte ki). A kötet egyrészt az avar kor kutatásának hiátusaira mutat rá; másrészt a szerző munkájának úttörő jelentőségét támasztja alá az a tény, hogy a vizsgált területet – hasonló, teljes körű elemzések hiányában – nem állt módjában más régiókkal összevetni.

Bende Livia doktori disszertációját – és az abból megjelent könyvet – az avar kori régiókat vizsgáló kutatók sora tekinti mintaadó alaplűnek és követhető, továbbfejleszthető példának (BALOGH, 2016, 8; SZÜCSI, 2019a). Ugyanis lassan, de biztosan halad a kutatás abba az irányba, hogy az egykori Avar Kaganátus teljes területéről rendelkezésünkre álljanak a rítuselemek és a leletanyag egészére kiterjedő regionális feldolgozások. Ily módon szinte néprajzi tájak rajzolódnak ki a szemünk előtt az avar korban, de a regionális módszer lehetőségei még ennél is jóval messzebbre mutatnak. Az egyes régiókban a tárgytipusok használatának és a divatjelenségeknek pontosabb időrendje állítható fel, továbbá – részben a pontos időrendre, részben a helyi „néprajzi” jellegzetességekre támaszkodva – szerencsés esetben belső és külső migráció nyomai ragadhatók meg. A szerzőnek ezzel a módszerrel sikerült elkülönítenie a helyi, kora avar gyökerekkel rendelkező népességet – amelynek a 7. század második felében az új temetők nyitása alapján elmozdult a településterülete –, valamint a Tisza mentére újonnan betelepülő, közép avar kori tárgyi kultúrával jellemezhető közösségeket. A közép avar anyagi műveltség ténye az utóbbi csoportok avar szállásterületen belüli származása mellett szól.

Bende Livia: Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében.

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 8. Budapest: Archaeolingua, 2017

*Keménytábla, 564 oldal, ill.
ISBN 978-963-9911-95-6*

Már a címből kiderül, hogy a kutató két korszakot különített el az avar korban a szokásos hármassal (kora, közép és késő avar kor) helyett. A két periódus elkülönítése vitathatatlanul indokolt a Körös–Tisza–Maros köze vonatkozásában, hiszen – ahogy arra Bende Livia rámutat – ott nem található az egész avar koron át használt temetők. A kora avar kori temetők használata a 7. század második felében lezárult, és ugyanabban az időszakban, de – részben a korábbitól eltérő területeken – nagyobb számban új temetőket nyitottak. A 7. század közepe táján az avar szállásterületen meginduló változások pontos időrendjének megragadása a mai napig nehézséget jelent a kutatás számára. Emiatt nem meglepő, hogy a szerző sem tudta megállapítani, hogy „*a kora avar kori temetők használatával pontosan mikor és milyen okokra visszavezethetően hagytak fel, és a 7. század második felében mikor indult meg a nagy késői temetők betelepítése*”. Ez a tény önmagában – a kora avar kori temetők felhagyása és új temetők nyitása – rámutat az avar kori Kárpát-medence nagyobb területi egységeinek az eltérő fejlődésére. A Dunától nyugatra ugyanis igen gyakori a nagyobb temetők használatának kontinuitása az egész avar koron átívelve (elég itt a zamárdi és a csákberényi temetőt, valamint a recenzens által vizsgált mezőföldi régióban általánosnak mondható kora avar kori temetők folyamatos használatát kiemelni).

A bevezetést azoknak a síroknak a katalógusa követi, amelyre az elemzés támaszkodik. A kutatás számára a katalógus használhatóságát, hasznosságát növelné, ha képmellékletek is társulnának hozzá, mert ebben a formában csak az elemzésben szereplő adatok ellenőrzésére szolgálhat. A katalógusban szereplő sírleírásokat képmellékletekkel és lehetőség szerint önálló temetőelemzéssel kiegészítve érdekesebb lett volna külön kötet(ek)et összeállítani.

A tájolási adatok megadásakor a legtöbb publikációban elmarad annak az egyértelmű megjelölése, hogy az adott tájolási tartományba – a ma legelterjedtebb 360 fokos rendszer szerint – mely fokok tartoznak. Dicséretes, hogy Bende Livia ennek a tisztázásával kezdte a sírok tájolásából levonható következtetéseknek szánt 4. fejezetet. A vizsgált területen a kora avar korban jellemző ÉK–DNy-i, illetve K–Ny-i tájolás helyett a késő avar korban az ÉNy–DK-i tájolási irány lett a meghatározó. Ebből a szempontból tehát nincs kontinuitás a kora és a késő avar kor között. A szerző a szisztematikusan összegyűjtött adatokra támaszkodva megállapította, hogy a temetőkre temetkező közösségek között pusztán a sírok tájolása alapján nem különíthetők el a különböző hagyományokkal bíró csoportok.

Mind a hitvilágra, mind az egykori közösség társadalmi rétegződésére vonatkozóan elengedhetetlenül fontos információk szerezhetők a sírformák, a sírgödörök méretének és kialakításának elemzéséből, amelyre a kötet 5. fejezete épül.

A padkás sírok elemzése során (5.2. alfejezet) a 231. lábjegyzetben szerepel annak a jelentős körülménynek a megemlítése, hogy gyakran nem dönthető el, vajon a „*sírgödör eredendően padkás volt-e, vagy formája a sírbontás során alakult így*”. Ennek tudatában is egyetérthetünk azzal a kijelentéssel, hogy a „*bántóan kevésnek*” tűnő esetszám ellenére „*e sírforma szerepe mégsem lehetett jelentéktelen*”, mert „*a 10 lelőhely között, ahol a jelenség előfordul, valamennyi nagy temetőt, temetőrészletet megtaláljuk*”.

A sír építményekről szóló (5.3.) alfejezetben hivatkozott 2. ábra sajnos kimaradt a kötetből, holott jelentősen segítette volna a szerző által körülírt sír építmény-típusok értelmezését. A cölöpös sírok alkalmazásának regionálisan eltérő, fontos különbségeire számos adat utal, amint az Bende Livia figyelmét is felkeltette. A vizsgált területen – szemben például a dunántúli régióval (SZÜCSI, 2019b, 112) – ez ritka szokásnak tűnik, hiszen a vizsgált 3277 sír közül mindössze 21 esetben, tehát elenyésző számban regisztráltak cölöplyukszerű kiugrásokat a sír falsíkjain. Bendének szembetűnt, hogy a Körös–Tisza–Maros közén „*ezekben a síroknak nem jellemző a nagytestű áldozatiállat-melléklet*”, eltérően például számos dunántúli és délfelvidéki esettől (TRUGLY, 2008, 82–83; SZÜCSI, 2015, 15–64). Időrendi különbségek is előtűnnek a Kárpát-medence egyes régiói között, hiszen úgy tűnik, hogy ez a sírforma a 8. században jellemző az elemzett területen, azaz később jelent meg itt, mint a kora avar kori eseteket is felmutató Dunántúlon (SZÜCSI, 2019a, 31) vagy a Duna–Tisza közén, ahol a 7. század második negyedétől számolhatunk vele (BALOGH, 2016, 45).

Kiemelten nagy figyelmet fordított Bende Livia a fülkesírokra (5.4. alfejezet), mert az avar kor második felében a Körös–Tisza–Maros köze a fülkesíros temetkezés törzsterülete volt. Férfiakat, nőket és ritkábban gyermekeket is temettek ilyen módon. Fontos megállapítás, hogy a sírok kialakítása számos formai válto-

zatot mutat, de ezek nem térnek el a kora avar kori formáktól. A szerző a temetkezési rítus terén is a kapcsolatokat hangsúlyozta a kora avar kori, illetve az avar kor második felének idősebb (lényegében közép avar kori) fülkesíriai között. Ezzel összefüggésben kiemeli a juhkeresztcsont és -csigolyák ételmellékletként adását; az edénymellékleteket a fülke szájában vagy az eltemetett ember koponyája mellett; valamint a részlegesen elhantolt áldozati állatok jelenlétét – igaz, a kora avar korhoz képest jelentősen kisebb mennyiségben. Felfigyelt arra, hogy a temetőben a késői jellegű fülkesírok egy sorban, illetve sávban való elhelyezkedésének a szabályszerűsége kronológiai jelentőséggel bír. A kései fülkesírok idősebb horizontja a 7. század közepétől a 8. század elejéig regisztrálható, majd több generációs szünet után, az avar kor végén jelent meg ismét ez a temetkezési szokás. A temetőket használó népesség kontinuitása ellenére máig kérdéses, hogy miért hagytak fel hosszú évtizedekre a fülkesírok létesítésével, továbbá mi lehet a magyarázata a szokás reneszánszának a 8. század végén – 9. század elején, még ha oly elenyésző is az esetszám.

A 6. fejezet a halottak sírba helyezésének módjáról szól. A koporsóhasználat a vizsgált régióban is általánosnak tekinthető az avar korban. A szerző azokat az eseteket tekintette különlegesnek, amikor a koporsót valamilyen módon oltalmazták a visszatöltött földdel való érintkezéstől. Erre szolgáltak az alábbi sírformák: fülke-, padkás és cölöpös sír. Ilyen értelemben a Körös–Tisza–Maros közén a késő avar korban a cölöpszerkezetes és a padkás sírok vették át a fülkesírok helyét. A rendellenes temetkezések (zsugorítva eltemetett vagy hason fekvő halott) és a kettős, illetve többes temetkezések az avar kori temetőben megszokott csekély számban fordultak elő.

A viseleti elemek és a tárgyi mellékletek temetkezési rítusban betöltött szerepének vizsgálatára tér ki a 7. és a 8. fejezet. Az elemzés azonban nem terjedt ki a sírokból előkerült tárgyak osztályozására és időrendjére, ami érezhetően behatárolta az elérhető eredményeket. Ennek ellenére az egyes tárgytypusoknak szentelt egy-két mondat – legfeljebb egy bekezdés – is számos fontos adatot és megfigyelést tartalmaz. Figyelemre méltó észrevétel például, hogy míg a kora avar kori Tiszántúlon az edények döntő többsége a koponya mellől került elő, addig a vizsgált korszakban – az avar kor második felében – az idő előrehaladtával egyre ritkábban helyezték a fej mellé a kerámiaedényeket (a későbbi időszakban ezek helye a lábak, elsősorban a lábfejek környéke). A vizsgált térben és időben jellemző a fegyvermellékletek csekély száma, melyek ráadásul zömmel a 7. század második és a 8. század első felében megásott sírokba kerültek. Bende részletesen vizsgálta a lószerszámos temetkezéseket, mert ez a szokás – noha szórványosan szinte Avaria teljes területén előfordult – a legnagyobb számban éppen a Körös–Tisza–Maros közéről, illetve közeléből ismert. Bende Livia definíciója alapján „a szokás – amint azt az elnevezése is mutatja – a lószerszámnak vagy elemeinek a temetés során való sírba helyezését jelenti, anélkül, hogy az elhunyt mellé akár egész, akár részleges lovat mellékeltek volna” (lásd 8.5. fejezet). A vizsgált területen a lószerszámos temetkezések 90%-ában férfiak – minden korcsoport, de zömében az idősebbek – érintettek. A lószerszámos temetkezés gyakran kombinálva jelentkezik a fülkesíros temetkezési szokással.

Az összefoglalás előtti utolsó, 9. fejezetben kapott helyet az állatokkal kapcsolatos mellékletek temetkezési rítusban betöltött szerepének az elemzése. A szerző elkülönítette egymástól a sírba helyezett áldozati állatokat és az ételmellékleteket, melyeket külön alfejezetekben vett górcső alá. Nehézséget jelentett, hogy a vizsgált terület temetői közül egynek sem jelent meg nyomtatásban a részletes archaeozoológiai vizsgálata. A kutató a rendelkezésre álló eredmények példás összegyűjtésével azonban figyelemre méltó eredményekre jutott. A Körös–Tisza–Maros közén a temetkezési rítus meghatározó részének bizonyult az áldozati állatok sírba helyezése. A kora avar korhoz képest új elem az egész állatok (marha, juh) sírba helyezése, a részleges loáldozat eltűnése, valamint a részleges marha- és juháldozat esetén a lábak csonkolása helyett a lefejtésük. A szarvasmarha és a juh jelenléte a nagyállattartó életmód bizonyítéka, de ételmellékletként egyre nagyobb szerephez jutottak a szárnyasfélék.

Örvendetes, hogy a kötet függelékében megjelentek a pitvaros-víztározói temető radiokarbon keltezésének, embertani és archaeozoológiai vizsgálatának eredményeit bemutató írások Siklósi Zsuzsanna, Lőrinczy Gábor, Molnár Erika és Vörös István tollából. A régészeti kronológia alapján a temető felhagyása a 835–850 körüli időszakra tehető, ezzel szemben tíz – időrendi szempontból releváns – sír radiokarbon keltezése alapján a temető használata legkésőbb már a 8. század végén befejeződött. További – várhatóan

Szücsi Frigyes • Bende Livia: *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében*

a közeljövőben közlésre kerülő – radiokarbon eredmények arra utalnak, hogy ez a probléma túlmutat a pitvarosi temetőn, és az ellentmondás feloldása a jövőbeli kutatástól várható.

A népvándorlás kor kutatói számára rendkívül hasznos az imént ismertetett vaskos kötet, mely gigászi munka tanúbizonysága. Jelentőségét és az avar kor kutatásában való megkerülhetetlenségét mutatja, hogy a könyv megjelenését követően 1–2 évvel már hivatkoznak rá a friss publikációk. Méltó emléket állít ez a fájdalmasan fiatalon elhunyt kutatónak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Balogh, Cs. (2016). *Régészeti adatok a Duna–Tisza közti avarok történetéhez*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 6. Budapest: Archaeolingua.

Szücsi, F. (2015). Avar kori temetők Nagyvenyimről. A Munkácsy utca – Fűzfa utcai, a határvölgypusztai és a járműjavítói temetőrészletek. *Alba Regia* 43, 15–64.

Szücsi, F. (2019a). *Temetkezési szokások az avar kori Mezőföldön és az 5–10. századi térhasználati és kontinuitási kérdések* (Doktori disszertáció). Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, Régészeti Műhely, Budapest.

Szücsi, F. (2019b). „Az ismeretlen ismerős”. Új eredmények a csákberény-orondpusztai avar kori temető kutatásából. In Sudár B. & Türk A. (szerk.), *Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. Absztraktkötet* (pp. 112). Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 14. – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 7. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport – Martin Opitz Kiadó – PPKE BTK Régészettudományi Intézet.

Trugly, S. (2008). *A Komárom-hajógyári avar temető és telep*. Budapest: Martin Opitz Kiadó.